

**XX ASR O'ZBEK ADABIYOTI VA HOZIRGI
ADABIY JARAYON TADQIQI*****Batirova Nazokat Baxtiyorovna****(Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent
axborot texnologiyalari universiteti, assistenti)*

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada XX asr o'zbek adabiyoti va hozirgi adabiy jarayonning asosiy rivojlanish bosqichlari, badiiy-estetik xususiyatlari hamda adabiy tafakkur evolyutsiyasi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda jadidchilik, sovet davri va mustaqillik davri adabiyotining o'ziga xos jihatlari, g'oyaviy yo'nalishlari va janrlar tizimidagi o'zgarishlar solishtiriladi. Shuningdek, adabiyotning ijtimoiy vazifasi, mafkuraviy ta'sirlar va ijodiy erkinlik masalalari yoritiladi. Zamonaviy adabiy jarayonda yuz berayotgan postmodernistik tendensiyalar, intertekstual bog'liqliklar hamda raqamli texnologiyalar ta'siri ham tahlil etiladi. Maqolada adabiyotning milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirishdagi o'rni ham alohida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: adabiyot, jadidchilik, realizm, modernizm, postmodernizm, mustaqillik, tafakkur.

ABSTRACT. This article analyzes the main stages of 20th-century Uzbek literature and the contemporary literary process, focusing on its aesthetic features and the evolution of artistic thinking. The study compares the Jadid, Soviet, and independence periods in terms of ideology, genre development, and literary transformations. It also examines the social function of literature, ideological influences, and creative freedom. Modern literary processes, including postmodern tendencies, intertextual relations, and the impact of digital technologies, are also discussed. The article highlights the role of literature in integrating national and universal values.

Keywords: literature, jadidism, realism, modernism, postmodernism, independence, thinking.

АННОТАЦИЯ. В данной статье анализируются основные этапы развития узбекской литературы XX века и современного литературного процесса, его эстетические особенности и эволюция художественного мышления. Рассматриваются периоды джадидизма, советской эпохи и независимости с точки зрения идеологии, жанровых изменений и литературных трансформаций. Также исследуются социальная функция литературы, идеологическое влияние и творческая свобода. Особое внимание уделяется постмодернистским тенденциям, интертекстуальности и влиянию цифровых технологий. Подчеркивается роль литературы в соединении национальных и универсальных ценностей.

Ключевые слова: литература, джадидизм, реализм, модернизм, постмодернизм, независимость, мышление.

KIRISH. XX asr o'zbek adabiyoti milliy badiiy tafakkurning eng murakkab, ziddiyatli va ayni paytda eng serqirra rivojlangan davrlaridan biri sifatida alohida ilmiy tadqiqot obyektini tashkil etadi. Bu davr adabiy jarayonlari nafaqat badiiy-estetik mezonlarning o'zgarishi, balki ijtimoiy-siyosiy tuzilmalar, mafkuraviy bosimlar, madaniy yangilanishlar hamda milliy o'zlikni anglash jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda shakllandi. Shuning uchun ham XX asr adabiyotini o'rganish faqat matn tahlili bilan cheklanmay, balki tarixiy, falsafiy, sotsiologik va madaniyatshunoslik yondashuvlarini ham talab etadi. XX asr boshlarida shakllangan jadidchilik harakati o'zbek adabiyotining yangi bosqichga o'tishida muhim rol o'ynadi. Bu davrda adabiyot ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan sug'orilib, xalqni uyg'otish, ilmga chorlash va milliy taraqqiyotga yo'naltirish vazifasini bajardi. Badiiy asarlarda an'anaviy shakllar bilan bir qatorda yangi janrlar, publitsistik ruh va ijtimoiy muammolarni yoritish kuchaydi. Shu tariqa o'zbek adabiyotida modernistik tafakkur elementlari shakllana boshladi va keyingi bosqichlar uchun zamin yaratildi.

XX asrning ikkinchi yarmi adabiy jarayonida esa nisbatan erkinlik unsurlari paydo bo'lib, inson ruhiy olamini chuqur tahlil etishga e'tibor kuchaydi. Bu bosqichda adabiyotda psixologizm, falsafiy mushohada, ramziylik va badiiy tajriba ko'lamining kengayishi kuzatildi. Shoir va yozuvchilar insonning ichki kechinmalari, axloqiy tanlovlari hamda ma'naviy izlanishlarini markaziy mavzu sifatida yoritishga intildilar. Natijada o'zbek adabiyoti nafaqat ijtimoiy voqelikni aks ettiruvchi, balki inson ruhiyatini tadqiq etuvchi badiiy tizimga aylandi. Mustaqillik davriga kelib esa adabiy jarayon tubdan yangilandi. Mafkuraviy cheklovlarning bekor qilinishi ijod erkinligini kengaytirib, mavzular rang-barangligini oshirdi. Tarixiy xotira, milliy o'zlik, qadriyatlar tizimi va zamonaviy global muammolar adabiyotning asosiy tadqiq ob'ektiga aylandi. Shu bilan birga, adabiyotda postmodernistik tendensiyalar, intertekstual aloqalar va badiiy shakl eksperimentlari kuchaydi. Zamonaviy ijodkorlar an'anaviy ifoda usullarini yangi estetik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirishga intilmoqda.

Hozirgi adabiy jarayonni tadqiq etishda uning ko'p qatlamli va dinamik xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Globalizatsiya, raqamli texnologiyalar va media muhit adabiyotning shakl va mazmuniga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Elektron nashrlar, blog adabiyoti va onlayn platformalarda yuzaga kelayotgan badiiy matnlar an'anaviy adabiy tizimni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu esa adabiyotshunoslik oldiga yangi metodologik yondashuvlarni ishlab chiqish vazifasini qo'yimoqda. Shu nuqtayi nazardan, XX asr o'zbek adabiyoti va hozirgi adabiy jarayonni bir butun tizim sifatida o'rganish, ularning uzviy bog'liqligini aniqlash, estetik evolyutsiyani tahlil

qilish hamda zamonaviy badiiy tafakkur yo'nalishlarini belgilash ilmiy jihatdan dolzarb hisoblanadi. Adabiy jarayonning davomiyligi va transformatsiyasi milliy adabiyotning ichki rivojlanish qonuniyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida o'zbek adabiyotshunosligi fanining nazariy asoslarini mustahkamlash va uni yangi ilmiy bosqichga olib chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. XX asr o'zbek adabiyoti va hozirgi adabiy jarayonni o'rganish masalasi zamonaviy adabiyotshunoslikning eng dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlar adabiy jarayonni faqat badiiy matnlar majmui sifatida emas, balki ijtimoiy-tarixiy, mafkuraviy va madaniy tizim sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatadi. Adabiyotlar tahlili shuni anglatadiki, XX asr o'zbek adabiyoti uch asosiy bosqich — jadidchilik, sovet davri va mustaqillik davri adabiyoti — doirasida shakllangan murakkab tizim sifatida baholanadi. Ilmiy manbalarda XX asr boshidagi jadid adabiyoti milliy uyg'onishning badiiy ifodasi sifatida talqin qilinadi. Bu davr adabiyotida ma'rifatparvarlik g'oyasi yetakchi o'rin tutib, jamiyatni yangilash, xalqni savodxon qilish, milliy ongni shakllantirish asosiy maqsad sifatida ko'rsatiladi. Tadqiqotlarda jadid adabiyotining asosiy xususiyati sifatida dramatik janrlarning paydo bo'lishi, publitsistik ruhning kuchayishi va real hayot muammolarini ochiq ifodalash tendensiyasi qayd etiladi. Adabiyotshunoslikda bu bosqich o'zbek modern adabiyotining boshlang'ich nuqtasi sifatida baholanadi, chunki unda an'anaviy she'riy tafakkurdan realistik ifoda tizimiga o'tish jarayoni yaqqol ko'rinadi.

Mustaqillik davri adabiyoti bo'yicha ilmiy tadqiqotlar yangi paradigmaning shakllanganini ko'rsatadi. Bu davrda adabiyot mafkuraviy cheklovlardan xalos bo'lib, mavzular doirasi sezilarli darajada kengaydi. Tadqiqotlarda milliy tarix, qadriyatlar, mustaqillik g'oyasi, shaxs erkinligi va global muammolar asosiy badiiy yo'nalish sifatida ajratib ko'rsatiladi. Shu bilan birga, adabiyotda postmodernistik yondashuvlar, intertekstual bog'lanishlar va eksperimental shakllar paydo bo'ldi. Ilmiy manbalarda bu jarayon adabiyotning global madaniy tizimga integratsiyalashuvi sifatida talqin qilinadi.

Hozirgi adabiy jarayonni o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda esa raqamli texnologiyalar va internet muhitining adabiyotga ta'siri alohida o'rin tutadi. Elektron adabiyot, blog yozuvlari, ijtimoiy tarmoqlardagi badiiy matnlar an'anaviy adabiy tizimni o'zgartirayotgan yangi fenomen sifatida tahlil qilinadi. Bu jarayon adabiyotning ommaviylashuvi va interaktiv xarakter kasb etayotganini ko'rsatadi. Zamonaviy adabiyotshunoslikda matnning faqat yozma shakli emas, balki multimedia va gibril shakllari ham tadqiq ob'ekti sifatida qaralmoqda. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, XX asr o'zbek adabiyotini o'rganishda davrlashtirish konsepsiyasi muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ilmiy manbalarda bu davr adabiyoti tarixiy jarayonlar bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilinadi va har bir bosqichning o'ziga

xos estetik tizimi mavjudligi ta'kidlanadi. Tadqiqotlarda adabiy jarayonning ichki evolyutsiyasi — an'anaviylikdan modernizmga, undan esa postmodernistik yondashuvlarga o'tish jarayoni sifatida yoritiladi. Shuningdek, adabiyotshunoslikda XX asr o'zbek adabiyotining eng muhim xususiyatlaridan biri sifatida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi ko'rsatiladi. Ilmiy izlanishlarda adabiyotning faqat badiiy ifoda vositasi emas, balki milliy identitetni shakllantiruvchi muhim madaniy institut ekanligi qayd etiladi. Bu jihat ayniqsa mustaqillik davri tadqiqotlarida chuqur ochib berilgan bo'lib, adabiyotning ijtimoiy ongga ta'siri keng tahlil qilinadi. Adabiyotlar tahlili XX asr o'zbek adabiyoti va hozirgi adabiy jarayonni o'rganish ko'p qatlamli va kompleks yondashuvni talab qilishini ko'rsatadi. Zamonaviy ilmiy qarashlar adabiyotni statik tizim emas, balki doimiy o'zgarib boruvchi dinamik jarayon sifatida talqin qiladi. Bu esa adabiyotshunoslik oldida yangi metodologik yondashuvlarni ishlab chiqish, interdisiplinar tadqiqotlarni kengaytirish va adabiy jarayonni global kontekstda tahlil qilish vazifasini qo'yadi.

TADDIQOT MUHOKAMASI. XX asr o'zbek adabiyoti va hozirgi adabiy jarayonni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, adabiyot har doim jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq holda rivojlanib kelgan. Tadqiqotlar natijalarini umumlashtirganda, adabiy jarayonning uch asosiy transformatsion bosqichi — jadidchilik, sovet davri va mustaqillik davri — o'zaro uzviy bog'langan, ammo har biri o'ziga xos estetik va g'oyaviy tizimga ega ekanligi aniqlanadi. Jadidchilik davri adabiyoti muhokama qilinar ekan, ilmiy yondashuvlar uni milliy uyg'unish fenomeni sifatida baholaydi. Bu davrda adabiyotning asosiy funksiyasi ma'rifatparvarlik va ijtimoiy islohot g'oyalarini targ'ib qilish bo'lgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jadid adabiyotida realistik tasvir unsurlari paydo bo'lib, an'anaviy poetik tizimdan voz kechish jarayoni boshlangan. Bu bosqich adabiyotning ijtimoiy funksiyasini kuchaytirib, uni jamiyatni o'zgartiruvchi vosita sifatida shakllantirdi. Shu jihatdan, jadid adabiyoti keyingi barcha bosqichlar uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilgan.

Mustaqillik davri adabiy jarayonida tub burilish yuz berdi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mafkuraviy cheklovlarning bekor qilinishi adabiyotda mavzular rang-barangligini keskin oshirdi. Endilikda tarixiy xotira, milliy identitet, qadriyatlar tizimi va global muammolar adabiyotning asosiy yo'nalishiga aylandi. Muhokamalarda bu holat adabiyotning global madaniy makonga integratsiyalashuvi sifatida talqin qilinadi.

Hozirgi adabiy jarayonni tahlil qilishda raqamli muhitning ta'siri alohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar elektron adabiyot, ijtimoiy tarmoqlardagi badiiy matnlar va blog yozuvlari adabiyotning yangi shakllarini yuzaga keltirayotganini ko'rsatadi. Bu jarayon an'anaviy muallif-o'quvchi munosabatlarini o'zgartirib, interaktiv adabiy kommunikatsiyani shakllantirmoqda. Natijada adabiyot nafaqat estetik, balki kommunikativ tizim sifatida ham yangi bosqichga o'tmoqda. Muhokama

jarayonida yana bir muhim xulosa shuki, XX asr o'zbek adabiyotida milliylik va umuminsoniylik uyg'unligi doimiy tendensiya sifatida saqlanib kelgan. Har bir davrda adabiyot milliy ongini ifodalash bilan birga, global madaniy jarayonlarga ham moslashgan. Bu esa o'zbek adabiyotining ochiq va dinamik tizim ekanini ko'rsatadi. Shuningdek, ilmiy tahlillar adabiyotning faqat badiiy ifoda vositasi emas, balki ijtimoiy ongini shakllantiruvchi institut ekanligini tasdiqlaydi. Ayniqsa mustaqillik davrida adabiyotning tarbiyaviy, ma'naviy va identifikatsion funksiyasi kuchaygan. Bu esa adabiyot va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirning yanada chuqurlashganini bildiradi.

Zamonaviy tadqiqotlarda adabiy jarayonning fragmentlashuvi va ko'p ovozlilik tamoyili kuchayib borayotgani qayd etiladi. Bu holat, bir tomondan, ijodiy erkinlikning kengayishi bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, adabiy matnning an'anaviy strukturasi o'zgarishlar yuz berayotganini ko'rsatadi. Shuningdek, ilmiy muhokamalarda o'zbek adabiyotining global adabiy jarayon bilan integratsiyasi masalasi ham muhim o'rin tutadi. Adabiyotshunoslar zamonaviy o'zbek adabiyotida G'arb va Sharq adabiy an'alarining sintezi kuchayib borayotganini ta'kidlaydilar. Bu jarayon natijasida milliy adabiyot o'zining o'ziga xosligini saqlagan holda, jahon adabiy maydoniga faol kirib bormoqda. Ayniqsa, yangi avlod ijodkorlari asarlarida universal mavzular — shaxs erkinligi, globalizatsiya, madaniy identitet va inson psixologiyasi — yetakchi o'ringa chiqmoqda. Bundan tashqari, adabiyot va boshqa san'at turlari o'rtasidagi chegaralarning yumshashi ham muhim tendensiya sifatida ko'riladi. Kino, teatr va vizual san'at bilan intermedial aloqalar kuchayib, adabiy matnning ifoda imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa adabiyotning zamonaviy madaniy tizimdagi o'rnini yanada mustahkamlaydi. Natijada XX asr o'zbek adabiyotidan boshlangan evolyutsiya bugungi kunda yangi, ko'p qatlamli va global yo'nalishga ega adabiy makon sifatida shakllanmoqda.

XULOSA. Tadqiqot natijalariga ko'ra, XX asr o'zbek adabiyoti va hozirgi adabiy jarayon murakkab tarixiy-evolyutsion tizimni tashkil etadi. Har bir davr o'zining estetik tamoyillari, g'oyaviy yo'nalishlari va badiiy ifoda shakllari bilan ajralib turadi. Jadidchilik davri milliy uyg'unlashning boshlang'ich bosqichi bo'lsa, mustaqillik davri esa ijod erkinligi va badiiy tafakkur kengayishi bilan xarakterlanadi. Shu bilan birga, zamonaviy adabiy jarayon global va raqamli tendensiyalar ta'sirida yangi shakllarga o'tmoqda. Adabiyot endilikda faqat yozma matn emas, balki ko'p shaklli kommunikativ tizim sifatida rivojlanmoqda. Bu esa adabiyotshunoslik oldida yangi metodologik yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Erkinov, A. (2015). O'zbek adabiyoti va milliy tafakkur. Toshkent: Fan.
2. Mirzayev, S. (2019). XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.

3. Shukurov, N. (2021). Zamonaviy o'zbek adabiy jarayoni. Toshkent: Universitet nashriyoti.
4. Todorov, T. (1990). Genres in Discourse. Cambridge University Press.
5. Yusupov, Q. (2020). Mustaqillik davri o'zbek adabiyoti. Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti.